

УДК 340.1

**ПРИРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА ПОЗИТИВІСТСЬКИЙ ТИПИ ПРАВОРОЗУМІННЯ
ЯК ПЛОЩИНИ РОЗГЛЯДУ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРАВА
NATURALLY-LEGAL AND POSITIVE TYPES OF LEGAL UNDERSTANDING
AS SPHERES OF CONSIDERATION OF THE PROPERTIES OF LAW**

Романюк Є.О.,
*аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України*

У науковій статті досліджується проблематика праворозуміння. Аналізуються два протилежні, але в той же час практично значущі типи праворозуміння – природно-правовий та позитивістський. Наголошується на тому, що властивості права як основні, невід’ємні його характеристики слід розглядати в межах концепцій або типів праворозуміння як виразу правових ідей, сконцентрованих навколо правовідного положення, яке забезпечує формування уявлень сутності та призначення права і складає самостійний напрям його пізнання.

Ключові слова: право, праворозуміння, природно-правовий тип, позитивістський тип, властивості права.

В научной статье исследуется проблематика правопонимания. Анализируются два противоположные, но в то же время практически значимые типы правопонимания – естественно-правовой и позитивистский. Отмечается, что свойства права как основные, неотъемлемые его характеристики следует рассматривать в пределах концепций или типов правопонимания как выражения правовых идей, сконцентрированных вокруг ведущего положения, которое обеспечивает формирование представлений сущности и назначения права и составляет самостоятельное направление его познания.

Ключевые слова: право, правопонимание, естественно-правовой тип, позитивистский тип, свойства права.

In the scientific article is probed the problem of legal understanding. Analyzed two opposite, but at the same time practically meaningful types of legal understanding – natural-legal and positivism. It is marked that properties of right as it is necessary to examine his basic, inalienable descriptions within the limits of conceptions or types of legal understanding as expression of legal ideas, concentrated round leading position which provides forming the presentations of essence and setting of right and makes independent direction of his cognition.

Key words: right, legal understanding, natural-legal type, positivism type, properties of right.

Пізнання та дослідження будь-яких правових явищ передбачає виявлення засадничих та ґрунтовних категорій, які є базовими для права. Право є соціальним явищем, що втілене у визначених зовнішньо, структурно побудованих стійких формах існування та функціонування. Це надає можливість характеризувати його як особливу юридичну реальність.

Визнання права багатоаспектним соціальним явищем зумовлює актуальність визначення та аналізу основних характеристик права, серед яких його властивості об'єктивного характеру, що забезпечують дослідження права як об'єкта наукових пошуків.

Питання сутності та розуміння права, а також його внутрішнього наповнення досліджувалось багатьма вітчизняними, російськими та зарубіжними вченими, серед яких можливо назвати С.С. Алексєєва, С.В. Бобровник, О.Л. Богініча, М.Г. Патей-Братасюка, Є.В. Бурлая, А.П. Зайця, М.І. Козюбру, А.А. Колодія, В.В. Копейчикова, О.Л. Копиленка, О.Е. Лейста, Л.А. Луць, С.І. Максимова, І.Г. Оборотова, П.А. Оля, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, В.Д. Перевалова, В.П. Плавича, І.М. Погрібного, С.П. Погребняка, П.М. Рабіновича, В.Я. Тація, Ю.М. Тодику, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика, Т. Оноре, Л. Фуллера, Ю. Хабрмаса, Г. Харта, Р. Циппелюса та інших.

Аналізуючи праці вищезазначених вчених слід наголосити на необхідності глибокого переосмислення категорії «властивості права», оскільки саме вони дозволяють розуміти право як певний універсум, в якому існують впорядкованість, системність, раціональність і закономірність. Крім того, властивості права залежать не тільки виключно від права, а й від тих явищ, з якими воно взаємодіє і співвідноситься. Особливого значення властивості права набувають в межах концепцій або типів праворозуміння як виразу правових ідей, сконцентрованих навколо провідного положення, яке забезпечує формування уявлень сутності та призначення права і складає самостійний напрям його пізнання. Таким чином, властивості права доцільно розглядати в площині праворозуміння, до основних типів якого прийнято відносити природно-правовий та позитивистський.

В даній науковій статті ми маємо на меті дослідити категорію «праворозуміння», а також його основні типи - природно-правовий та позитивистський як площини розгляду основних властивостей права.

Якнайперше, необхідно розкрити зміст категорії «властивості права», оскільки пізнання будь-яких речей чи явищ починається з вивчення безпосередньо характерних для них властивостей, потім розкривається їх будова та структура і на цій основі дається не лише пояснення існуючих, а й передбачається можливість появи нових властивостей [1, с. 573]. Крім того, можливості права як суттєвої соціальної цінності закладені саме в його властивостях, що мають об'єктивний характер [2, с. 62].

Отже, властивості права – це об'єктивні сутнісно необхідні характеристики права, які в своїй сукупності становлять якість права і дають змогу охарактеризувати право як цілісне, самостійне явище об'єктивної реальності.

Наш основний вектор дослідження, визначений в меті даної наукової статті – це категорія «праворозуміння», яка

на сьогодні є однією з найбільш складних та дискусійних з точки зору визначення її змісту та ролі в юридичній науці. Науковцями постійно здійснюється спроба аналізу цієї проблематики, внаслідок чого виокремлюються різноманітні підходи до дослідження праворозуміння як специфічного феномену.

Не викликає заперечень той факт, що об'єктивність права як явища соціальної реальності передбачає суб'єктивність поглядів на його зовнішній образ. Отже, теоретико - правовий плюралізм в розумінні права обумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Об'єктивними факторами являються історичні тенденції розвитку суспільства, національні відмінності, цивілізаційні процеси. Основу ж суб'єктивних чинників складають особливості світосприйняття, індивідуального пізнання світу людиною тощо.

Як вдало зазначає В.І. Кузнецов, будь-яке розуміння права не може претендувати на завершеність і повноту. Тому що рано чи пізно змінюється міра переконливості доказів, які використовуються в обґрунтуванні конкретно-розуміння права [3, с. 38].

Тому сподівання, що колись у дискусіях про праворозуміння буде поставлена крапка і ми зможемо досягти єдиної «правильної» відповіді на питання, що таке право, - це ілюзія. Адже право - настільки складний, багатобарвний, багатогранний, багатомірний і багатозначний феномен, в якому тісно переплітаються духовні, культурні, етичні засади, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеали, інституційно-нормативні утворення і правові відносини, що втиснути все це у рамки якоїсь універсальної дефініції просто неможливо [4, с. 12].

Як зазначає І.В. Музика, актуальність проблеми праворозуміння зумовлена демократичними перетвореннями нашого суспільства, утвердженням ідей верховенства права та ідеологічного плюралізму. У загальній теорії права процес демократизації знайшов свій вираз, насамперед, у подоланні заїдеологізованих оцінок правових явищ та визнанні багатоманітності підходів до праворозуміння, заснованих на різних світоглядних позиціях учених [5, с. 109].

Здебільшого праворозуміння розглядається як категорія доктринальної правосвідомості, тобто наукова категорія, що пов'язується з науковим пізнанням.

При цьому, принагідно підкреслити, що праворозуміння – це один із постулатів права як відображення «згустків» правової реальності, а розуміння права – це саме його пізнання, в той час як розуміння у праві – це пізнання того, що пов'язано з правом, його формуванням та реалізацією [6, с. 50].

Таким чином, праворозуміння – це уявлення про те, що ми називаємо «правом» на основі певного знання або ж досвіду. Ю.С. Шемшученко розглядає категорію «праворозуміння» як усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій [7, с. 701].

Отже, цим терміном позначається не лише поняття права чи його визначення, а й уся сукупність загально-

теоретичних понять і визначень, що охоплюють правову реальність.

Як зазначалось вище, сучасне праворозуміння є велими плюралістичним, тому й існує значна кількість його типів, під якими, в свою чергу, слід розуміти сукупність найбільш загальних теоретичних властивостей права та загальних ознак практичного відношення до нього.

Проте слід констатувати, що весь період існування цивілізації супроводжується суперництвом та протиставленням двох основних типів праворозуміння – природно-правового та позитивістського. Саме тому доцільно, на наш погляд, зупинитися на цих двох концепціях.

Що б конкретно не розумілося під цими двома типами праворозуміння, аксіомою лишається те, що природне право досить різко протиставляється позитивному і навпаки.

Проаналізуємо більш детально та окремо зазначені типи праворозуміння.

По суті, питання «що є право?» є більш важливим для природно-правової концепції праворозуміння. Прихильники позитивізму вбачають в праві виключно писані норми, що викладені в законах та інших нормативних актах. Вони впевнені: оскільки мова є основним засобом спілкування людей, то, відповідно, лише словами та поняттями держава може висловити, які вчинки людей є правомірними, а які – ні.

Цікавою в цьому контексті є думка А.В. Стовби, висловлена у вступі монографічного дослідження вченого «Правова ситуація як исток бытия права»: «Уявімо собі, що якась глобальна катастрофа знищила всі матеріальні носії права – зводи законів, кодекси, Інтернет-сайти, електронні бази даних, збірники судової практики... Чи буде це означати, що зникло саме право? Чи означає це, що можна безкарно вчиняти вбивства, грабувати, порушувати договори? Очевидно, що ні. Однак, як же буде існувати в такому випадку право? Говорячи філософською мовою, чи існує право до і крім законодавства, і якщо існує, яка його структура і спосіб буття?» [8, с. 1].

Можна зробити висновок, що основною відмінною характеристикою позитивізму як способу осмислення права, є отожднення «права» і «позитивного (писаного) права». Пояснення феномену права через поняття держави і навпаки, є, на нашу думку, основним недоліком даного типу праворозуміння. Якщо відповідно до теорії природного права, воно за своєю сутністю є гуманістичним і не може руйнувати людську природу, то закон, який визнається основним в теорії позитивного праворозуміння – може, про що свідчить епоха радянського тоталітаризму за часів Й. Сталіна.

В той же час, справедливою є думка С.І. Петровіч, що абсолютне заперечення позитивних рис концепцій позитивізму є необ'єктивним, більше того, може стати ще однією крайністю після майже повного неприйняття радянською правовою думкою теорій природного типу розуміння права [9, с. 38].

Позитивний підхід до розуміння права може слугувати свого роду основою удосконалення законодавства, розробки правил законодавчої техніки, обліку та систематизації нормативних актів, інформаційно-пошукових систем та інших перспективних напрямків розвитку правового регулювання. На цьому підході базуються прийоми тлумачення і застосування правових норм, правила вирішення юридичних спорів тощо.

Окремі положення концепції позитивістського типу праворозуміння, мають важливий та позитивний характер і є необхідними для з'ясування сутності права як ефективного регулятора суспільних відносин, оскільки здійснюючи дослідження проблематики права як основи формування правопорядку, слід виходити з позиції саме позитивістської концепції права, відповідно до якої право розглядається як нормативне утворення, система ді-

ючих, об'єктивно зумовлених правових норм та принципів, які визнаються державою. Мова йде про позитивне, об'єктивне, формально визначене право.

Нарешті, на думку О.Е. Лейста, за допомогою позитивного праворозуміння можуть бути забезпечені законність та верховенство права, які призводять до їх офіційного закріплення і єдиного розуміння [10, с. 61].

В контексті позитивізму право має специфічне внутрішнє наповнення. Зокрема, основними сутнісними властивостями права в контексті позитивістського праворозуміння є: загальна обов'язковість, нормативність та примусовість права як регулятивної системи; правова формалізованість як підстава визначення меж свободи в праві; державна гарантованість як основа забезпечення законності та правового порядку.

Р. Шнайер зазначає, що юридичний позитивізм, у міру того, як він стає все витонченішим та реагує на критику, невпинно рухається до позицій, близьких до теорії природного права, а теорія природного права, у свою чергу, розвивається у напрямі юридичного позитивізму [11, с. 67-68].

Та все ж, на нашу думку, теорія позитивного права тримає, на жаль, певну «відстань» від тих цінностей та моральних засад, які передбачені природним правом. Серед основних завдань позитивістської концепції праворозуміння, природно-правова доктрина вважає приведення поведінки людини в суспільстві у відповідність до вимог її природи.

Протилежна позитивістській, ідея природного права довгий час розвивалася як абсолютне природне право і ґрунтувалася на переконанні в існуванні незмінних і загальних законів життя та людських відносин. Вважалося, що кожна жива істота має природні властивості, які неминуче виявляються у її поведінці, а природний закон – незмінна й універсальна етична (або правова) норма людської поведінки [12, с. 108].

І хоча ця теорія розуміння права в усі часи містила в собі багато різних варіантів (теологічний, об'єктивістський тощо), основним її аргументом проти позитивізму є те, що закони, прийняті державою, не позбавлені помилок. Вони нерідко виражають лише егоїстичні інтереси тих, хто має владу, і такі закони можуть суперечити суспільній правосвідомості. Прихильники теорії природного праворозуміння наголошують на тому, що не можна називати «правом» все те, що може так і залишитися на папері. Крім того, тексти законів часто містять неточності, тривалий час можуть не оновлюватися і не доповнюватися, в той час як суспільство вже готове до сприйняття більш досконалих законів.

Позитивний тип розуміння права часто «звинувачують» у зневажливому ставленні до прав людини, які визначаються як простір її свободи, який їй визначає та гарантує держава.

Так, в російській юридичній енциклопедії дається визначення терміну «права людини»: «це поняття, яке характеризує правовий статус людини по відношенню до держави, його можливості і вимоги в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах» [13, с. 737].

Проте на нашу думку, права людини мають більш глибоке значення. Природні права людини слід розуміти як систему різноманітних уявлень про призначення людини, а також її місце в соціумі. Без дослідження витоків походження прав людини, яке здійснює природно-правова доктрина, неможливо зрозуміти, чому ці права є невідчужуваними.

Крім цього, така особлива і невід'ємна властивість права (саме в аспекті його природного розуміння) як верховенство права, може розглядатися як верховенство природних прав людини.

До основних властивостей права в контексті природно-правового типу праворозуміння, крім зазначених, слід

віднести також справедливість та правову рівність як засоби забезпечення пропорційності права; верховенство правового закону як форму прояву сутності права тощо.

Узагальнюючи викладене вище, з огляду на визначення й характеристику невід'ємних властивостей права в контексті двох основних типів праворозуміння, важливо підкреслити, що прагнення подолати протиставлення природного і позитивного права у структурі права та їх непримиренну боротьбу, що однобічно відображають цю

структуру, викликало тенденцію до синтезу або інтеграції цих протилежних елементів[14, с. 37].

Це дозволяє зробити висновок про те, що окремі об'єктивні властивості права носять універсальний характер, оскільки сумісні як з природним, так і з позитивним типами праворозуміння, зберігаючи, разом з тим, в межах кожного з них, свій специфічний зміст. Це також свідчить про своєрідність існуючої системи права та тенденцію власне-правового розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Философская энциклопедия. – Гл. ред. Ф.В. Константинов. М., «Советская Энциклопедия», 1967. – (Науч. совет.изд-ва «Советская энциклопедия», Ин-т философии АН СССР. Энциклопедия. Словари. Справочники). Т. 2. Дизъюнкция – Космическое. 1962, 576 с. с илл.
2. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. – Издательство «Юридическая литература», Москва, – 1971. – 224 с.
3. Кузнєцов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник / В.І. Кузнєцов. – К. : ВД «Стилос»: ПІД «Фоліант», 2003. – 382 с.
4. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні // М. Козюбра. – Право України. – 2010. – № 4. – С. 10-16.
5. Музика І.В. Праворозуміння: основні сучасні типи та підходи / І.В. Музика // Правова держава. – 2007. – випуск 18. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – С. 109-115.
6. Кравець Віталій Михайлович. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів: дисертація канд. юрид. наук : 12.00.12 / В.М. Кравець. – Національна академія внутрішніх справ України МВС України. – К., 2003. – 179 арк. – арк. 159-174.
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : „Укр. Енцикл.“, 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.: іл.
8. Стовба А.В. Правовая ситуация как исток бытия права / А.В. Стовба. – Х., 2006. – 176 с.
9. Петровці С.І. Сучасне праворозуміння як наукова основа дослідження законності / С.І. Петровці. – Держава і право: Збірник наукових праць. Випуск 13. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, С. 38-44.
10. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 288 с.
11. Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння: Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз : [монографія] / Володимир Плавич. – Одеса : Астропринт, 2011. – 232 с.
12. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія / У двох книгах / За заг. Ред. Ю.С. Шемшученка; [ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін.] / Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / Відп. ред. Н.М. Оніщенко. – К. : Видавництво „Юридична думка“, 2008. – 344 с.
13. Российская юридическая энциклопедия. – М. : Издательский Дом ИНФРА-М, 1999, – X, 1110 с.
14. Максимов С. Дуальність права / С. Максимов. – Право України. – 2010. – № 4. – С.36-42.